

KRISTINA RUTKOVSKA

Vilniaus universitetas

KAS AŠ ESU IR KOKIA MANO KALBA?
TAUTINĖS SAVIMONĖS VEIKSNIAI LIETUVOS LENKŲ
NARATYVUOSE

Straipsnyje aptariami veiksniai, lemiantys individo etninę saviidentifikaciją daugiatautės visuomenės, istoriškai susiklosčiusios daugiakalbystės ir daugiakultūriškumo sąlygomis. Tiriamas taip vadinamas *savimonės pojūtis*, kai, siekdamas save suprasti ir apibrėžti, individas ieško atsakymo į klausimą: „kas aš esu?“. Tyrinėtojo tikslas tuo tarpu tik dokumentuoti šias individo paieškas, nepaveikiant pastarųjų turinio. Aprašymo pagrindą sudaro Lietuvos lenkų kaimų gyventojų parafrazės. Kaip rodo tyrimų rezultatai, būtent gimtoji kalba tampa pagrindiniu etninę priklausomybę lemiančiu veiksnium. Nors minimi ir kiti veiksniai tokie kaip: kilmės iš lenkiškosios šeimos sąmoningumas, istoriškai suvokiama teritorinė–valstybinė priklausomybė, kultūralizacija.

Raktiniai žodžiai: etninė savimonė, daugiakalbystė, daugiakultūriškumas, Lietuvos lenkai.

1. Apie veiksnius, formuojančius tautinę savimonę

Kalbinių–kultūrinių paribių tyrinėtojų dėmesio centre vis dažniau atsiranda klausimai, susiję su tautinės savimonės formavimusi daugiaetninių bendruomenių sąlygomis: pristatomi skirtingi požiūriai į kalbos vaidmenį tautinio identifikavimo procese, nustatomi skirtingi tautinio identiteto suvokimo lygmenys, apibrėžiami pastarųjų formuojantys veiksniai. Minėtieji klausimai nagrinėjami ir aprašomi ne tik kalbininkų, bet ir kitų humanitarinių disciplinų atstovų – sociologų, etnologų, istorikų. Paribio fenomeno analizė, atlikta iš skirtingų disciplinų žiūros taškų, leidžia giliau suvokti šį reiškinį ir skelbti įdomias išvadas, atskleisti naujus tyrimų aspektus. Šiuo metu nagrinėjama tema išleista nemažai tiek teorinio pobūdžio, tiek atskirų paribių tyrimams skirtų darbų. Tautinės savimonės lenkų–baltarusių–lietuvių paribyje klausimai buvo gvildenami didesnės apimties darbuose [Zielińska 2002; Karaś 2001, 2007; Straczuk 1999], o taip pat tapo atskiruose straipsniuose pateiktų analizių objektu [Engelking 1996, 2000; Czajkowski, Ładykowski 1993; Mróz 1993; Kabzińska-Stawarz 1999; Smułkowa 2002a,b].

Aptariant veiksnius, formuojančius lenkų tautinę savimonę, būtina pažymėti, kad kiekviena iš Lietuvos lenkų kalbinių vietovių išsiskiria nevienodu jų skaičiumi ir konfigūracija. Daugiausia lenkiškąją savimonę lemiančių veiksnių būdinga Vilniaus tarminio regiono gyventojams. Vienas iš pagrindinių – galimybė mokytis gimtąją kalbą. Tik Vilniaus regione veikia lenkų mokyklos,

darželiai ir vaikų lopšeliai, profesionaliai rūpinamasi kalbos grynumu ir jos plėtra. Kitas svarbus veiksnys yra galimybė klausytis mišių gimtąja kalba; beveik kiekvienoje bažnyčioje lenkų kalba aukojamos mišios, skaitomos katechezės ir vedamos pasiruošimo Pirmajai komunijai pamokos. Iš esmės kiekvieną kaimą pasiekia lenkiškoji spauda, lenkų kalba transliuojamos televizijos ir radijo laidos. Itin svarbų vaidmenį, puoselėjant lenkiškąjį tapatumą / ugdant lenkiškąją savimonę taip pat atlieka Lenkijos istorijos, daugelio lenkiškų dvarų, stovėjusių kadaise šiose žemėse, atminimas. Lenkiškosios savimonės jausmą palaiko ir ryšiai su Lenkija – kelionės pas šeimas, vaikų stovyklos Lenkijoje, lenkų tradicijų ir kultūros puoselėjimas tarpininkaujant mokykloms ir bažnyčioms. Šis veiksnys, vadinamas valentingumu ar kultūralizacija [Kłoskowska 1996: 109], numato ne tik tautinės kultūros pažinimą, bet ir aktyvų individų dalyvavimą bendruomenės visuomeniniame-kultūriniame gyvenime, bei Vilniaus regione pasireiškia geriausiai.

Kur kas mažiau lenkiškosios savimonės veiksmų pastebima teritorijose, kadaise priklausiusiose Vilniaus regionui, tačiau šiandien pasižyminčiose skirtinga kalbine padėtimi, t.y. Molėtų, Širvintų, Varėnos rajonuose bei Halinos Turskos vadinamame Smalvų (le. *smółwieński*) rajone, kurį mokslininkė aprašo kartu su Vilniaus regionu (toliau, pagal esamą teritorijos administracinį suskirstymą, pastarasis vadinamu Ignalinos–Zarasų), esančiose lenkiškose vietovėse. Čia nesama pagrindinio lenkiškąją savimonę lemiančio veiksnio – galimybės mokytis gimtąja kalba. Visgi, nepaisant to, kad vartojama tik šeimos-kaimynų aplinkoje, lenkų kalba lieka vienu iš svarbiausių tautinę savimonę lemiančių veiksnių; lenkų kalbos vartojimo šeimoje nenutrūkstamumas stipriai akcentuojamas šių vietovių informantų. Pastarasis tiesiogiai susijęs ir su išsaugotu lenkiškosios kilmės, iš prosenelių „paveldimo“ lenkiškojo tapatumo atminimu. Kitas svarbus veiksnys, glaudžiai susijęs su minėtu kilmės iš lenkiškosios šeimos sąmoningumu, šiuo atveju pasirodo esąs teritorijos–valstybės kriterijus. Informantai paprastai pabrėžia, kad šių vietovių gyventojai yra lenkai, nes kadaise šios žemės priklausė Lenkijai. Tačiau peršasi prielaida, kad jų sąmonėje išliko tam tikras priešiškusis dabartinės Lenkijos ir didelis sentimentas „Polšchos“, tos senosios, buvusios „tutejšos“ Lenkijos atžvilgiais. Trūksta čia taip pat dar vieno veiksnio, esminio formuojant tautinę savimonę, aktyvaus dalyvavimo lenkų kultūroje ir ryšių su Lenkija; kai kurie šių vietovių gyventojai netgi patiria sunkumų bendraudami bendrine lenkų kalba.

Šiose vietovėse, kalbinės padėties aspektu labiau artimoms Kauno negu Vilniaus regionui (tračiam kompaktiškam lenkų tarmių regionui), visgi trūksta tokių lenkiškojo tapatumo rodiklių, kaip priklausymas luomui, kas buvo būdinga Kauno regione apsigyvenusiems lenkams. Luomo kriterijus, t.y. priklausymas bajorijos luomui, nūdien suvokiamas kaip XIX amžiaus mentaliteto reliktas. Dažnai seniausių Kauno regiono gyventojų sąmonėje funkcionuoja simbolinė triada: lenkas = bajoras = kalbantis lenkiškai. Halina Karaś į šią triadą įtraukia dar vieną elementą – likimą lenkų kultūros apsuptyje, taigi, nuo vaikystės laikų pažįstamas giesmes, tradicijas, literatūrą,

ypatingą santykį su Lenkijos tautine simbolika [Zielińska 2002: 33; Karaś 2001: 42]. Šiandien Lietuvoje yra galimybė gauti teisiškai patvirtintą bajoriškos kilmės liudijimą. Daugelyje Kauno regiono namų tokie dokumentai mums buvo rodomi, dažnai pastaruosiuose atsirasdavo kilmės įrašas lietuvių kalba.

Atsižvelgiant į didžiosios lietuvių ir lenkų dalies bendrą tikėjimo išpažinimą, religija irgi nesudaro savimonę lemiančio veiksnio. Kitaip yra Baltarusijoje, kur tikėjimui atitenka svarbiausias vaidmuo, tuo tarpu kalbai – antraeilis [Engelking 1996: 135; Kabzińska-Stawarz 1999: 207]. Bet bažnyčios ir maldos kalba atliko svarbų vaidmenį praeityje, palaikydama tautinę savimonę, tiek mūsų tyrinėjamose, tiek kitose lenkų-baltarusių-lietuvių paribio vietovėse [plg. Engelking 1996: 129; Straczuk 1999: 29].

Kaip žinoma, tautinę savimonę lemiantys veiksniai nėra pastovūs, bet gali keistis priklausomai nuo socialinių-politinių sąlygų – vieni gali stiprėti, kiti – atvirkščiai, nykti. Remiantis skirtinguose Lietuvos tarmių arealuose surinktų naratyvų analize, galima pastebėti, kaip laikui bėgant keitėsi tautinė savimonė. Nykstant lenkiškosios savimonės veiksniams, neretai įvykdavo konversija, t.y. tautinės tapatybės iškeitimas ir grįžimas prie lietuviškojo tapatumo – vidurinioji ir jaunesnioji kartos, dažnai jau išsikėlusios iš kaimų, tapatino save su lietuviais. Tuo tarpu vyriausiosios kartos atstovai, kurių atmintyje tebegyvi prisiminimai apie lenkiškai kalbančią šeimą, išlikęs sentimentas seniems lenkiškiesiems laikams ir kurie laisvai ir su dideliu malonumu vartoja lenkų kalbą, tebelaiko save lenkais.

2. Kalba – etninės priklausomybės skiriamasis ženklas

Lenkų kalbos tarmių topografiniai pokyčiai Lietuvoje priklauso nuo daugybės veiksnių, tačiau vienas iš svarbiausių – kalbos vartojimas. Būtent kalba lemia kaimo gyventojų etninę priklausomybę Lietuvoje ir yra jos skiriamasis ženklas. Koku būdu kalbos funkcionavimas siejasi su jos vertinimu, galima ištirti nagrinėjant informantų pasisakymus apie kalbą. Šiame straipsnyje remiamasi lenkiškais tekstais, užrašytais visuose anksčiau minėtuose tarminiuose regionuose. Kai kuriose vietovėse itin sudėtinga paaiškinti kalbos statusą, jos pasirinkimo motyvus, todėl tenka remtis platesniu kontekstu: pasakojimais apie senovės gyvenimą, įpročius ir kasdienį elgesį, darbą ir tautinius papročius – emocinius išgyvenimus ir autobiografinius pasakojimus. Autobiografiniais individo duomenimis dažnai pasinaudojama tiriant kalbinį ir kultūrinį paribį, jie padeda atkurti buvusias senovės istorijos ir visuomeninių reiškinių interpretacijas, jais remiasi tautinė identifikacija (Engelking, Golachowska, Zielińska, 2008, p. 7–24; Sawaniewska-Mochowa, Zielińska, 2007).

Ana Engelking (2008, 245) pažymi, kad tyrėjai, analizavę paribio kalbas, ne visuomet sugebėjo ar norėjo išgirsti tiriamą subjektą – atsižvelgti į jo subjektyvią nuomonę ir individualų

suvokimą apibrėžiant tapatybę. Savo straipsnyje ji cituoja kai kurias Malgorzatos Melchior prielaidas. Ši autorė tyrė visuomenės tapatybės problematiką ir, aprašydama įvairias tyrimų perspektyvas, vartojo skirtingą terminiją. Taip jos darbuose atsirado tapatybės suvokimo apibūdinimas iš skirtingų pozicijų: viena vertus, ji kalba apie „tapatybės pojūtį“ (lenk. *poczucie tożsamości*) kaip savo tapatybę suvokia pats individas, kita vertus – apie „tapatybės tyrimą“ (lenk. *badanie tożsamości*), t. y. kaip jo tapatybę suvokia kiti. Pirmuoju atveju individas lemtingomis apsisprendimo akimirkomis pats privalo atsakyti į klausimą „Kas aš esu?“, antruoju – individą apibūdina kiti, mėginantys atsakyti į klausimą „Kas jis yra?“ Atsižvelgus į šias metodologines nuostatas, didelis dėmesys skiriamas subjektyviems lenkų, lietuvių ir baltarusių kalbinės sankirtos pasienio gyventojų išgyvenimams, jų pačių individualiems santykiams su kalba atskleisti, jų vartojamų parafrazių ir kalbos apibūdinimo pačių pasirinkta terminija analizei.

3. *Nelenkiška šneka, žargonai*

Kauno regiono, kuriame lenkų kalbos tarmės šiandien jau yra beveik išnykusios, gyventojai apie savo lenkiškumą kalba būtuojų laiku, tuo pačiu reprezentuodami lenkišką tapatybę, giliai įsikirtusią šalies istorijoje. Prisimindami kadaise čia buvusias lenkų žemes ir dvarus, lenkų kalba laikytas pamaldas bažnyčiose, savo kalbą apibūdina kaip šneką, kurios *nie umieją tak jak trzeba, która nie jest taka prawdziwa* [nemoka taip, kaip reikia, kuri nėra tokia tikra], netgi vadina kalbą *niepolska mowa, żargony* [nelenkiška šneka, žargonai] (Dotnuva), nors kartais *pytają sie <usiłują> sprawiedliwie rozmawiać* [mėgina taisyklingai šnekėti] (Bukonys). Informantų nuomone, nepaisant kalbos netaisyklingumo, kalba vis dėlto gali atlikti komunikacinę funkciją, *bo mniej więcej zmówić się mogą* [nes mažiau ar daugiau susikalbėti gali <žmonės>] (Dotnuva). Kartais savo kalbą vertina itin neigiamai: *Widzi i my tak tu uo gadami. Tyko my nie rozmawiamy, ale gadami. Tak jak i bywała taka sonsiadka, mówi: „Janicie, geńsi gadajo, a ludzi rozmawiajo“* [Matai, ir mes taip šnekame. Tik mes ne šnekame, o gagename. Būdavo tokia kaimynė, kuri sakydavo: „Janyte, žąsąs gageną, o žmonės šneka“] (Bukonys). Prisimena, kad *chodzili na majowa śpiewać* [eidavo į gegužinę dainuoti] lenkiškai ir nuogaustaudavo dėl palaikymo keistuoliais, kadangi dainuodavo ir senelių lūpomis perduotas dainas: *Po polsku no i babcia, i mama, no i wszystko po polsku, a o ta o pieśńia, co ja teraz śpiewałam, to mojej babci, jeszcze ja dwie <umiem>... Pomyślicie, jak durnowata jaka!* [Na, lenkiškai ir močiutė, ir mama, na, viskas lenkiškai, o ir ta daina, kurią dabar dainavau, taip pat mano močiutės dainuota, dar dvi moku... Pagalvosite, kad kokia kvailelė!] (Lapės). Vietiniai gyventojai, patys jausdami, kad šneka netaisyklinga kalba, kad jų aplinka daugiakalbė, ir save, ir savo kalbą vadina šiek tiek menkinančiai: *żargony* [žargonai] (Dotnuva), *niby Pulacy* [būk tai lenkai]

(Dotnuva), *Polak ni siaki, ni taki* [nei šioks, nei anoks lenkas] (Lapės), *ona taka Polka, jak ja <nieprawdziwa>* [ji tokia pat lenkė, kaip ir aš – netikra] (Dotnuva).

Šiaurinėje Ignalinos – Zarasų teritorijos dalyje gyvenančių informantų pasisakymuose atsispindi labai panašus kalbos ir savo tapatybės suvokimas. Zarasų rajono gyventojai pamena kadaise čia buvusias lenkiškas mokyklas, kuriose buvo mokoma taisyklingos lenkų kalbos, nes *który chodzili do polskaj szkoły, to oni rozmawiali tak jak w Polskaj* [kurie lankė lenkišką mokyklą, tai jie ir kalbėjo taip, kaip Lenkijoje] (Magučiai). Nors suvokia savo kalbą kaip netaisyklingą, gyventojai mielai ją vartoja: *Choć my niaładnie rozmawami po polsku, ale wszysko jedna po polsku, i w domia miendzy sobo po polsku. Ja to i lubie po polsku pogadać, wo sonsiatka jest, jedna żyji, to ja zajde, ona po litewsku, a ja umyśnie po polsku gadam* [Nors mes ir negražiai lenkiškai šnekame, bet viskas vis tiek lenkiškai, ir namuose tarpusavyje lenkiškai. Aš tai mėgstu lenkiškai paplepėti, va, kaimynę turiu, viena gyvena, tai aš užeinu, ji lietuviškai, o aš specialiai lenkiškai čiaušku] (Stelmužė). Nepaisant to, kad *rozmowa moża nie czista, nie gramatyczna* [kalba gal ir ne gryna, gramatiškai netaisyklinga], bet vis dėlto *można zmówić się* [galima susikalbėti] *w tym języku zarówno z Polakami, jak i sąsiadami* [šia kalba tiek su lenkais, tiek su kaimynais] (Magučiai). Lenkų kalba, kuria kalbama Lenkijoje, *jest bardzo ładny dla mnie, tyku ja jegu nia umiem* [yra man labai graži, tik aš jos nemoku] (Stelmužė). Save vadina vietiniais lenkais, suprasdami savo lenkiškumą lyg išnykusią vertybę: (Jak pani czuje się, Polką czy Litwinką?) – *A ja jakości chcem, że ja Polka, tam w duszy była ja Polka, bo ja Polka byłam.* [(Kuo jaučiatės esanti? lenke ar lietuve?) – O aš kažkaip noriu, kad aš lenkė būčiau, dušioje lenke buvau ir likau] (Suviekas). Prisimena laikus, kuomet lenkiškai buvo draudžiama kalbėti: *A przy Niemcach, polskich już cisnęła Litwa, już lenkali sia po polsku, wencej po litewsku. I daże paszporty robili, jeśli Polak, robili na Litewca* [O prie vokiečių Lietuva darė spaudimą lenkams, baimintasi kalbėti lenkiškai, labiau kalbama buvo lietuviškai. Ir netgi pasus darė lietuviškus, net jeigu ir buvai lenku] (Suviekas). Ignalinos rajono kaimų gyventojai, apibūdindami savo lenkų kalbą, taip pat ją vadina netaisyklinga: *Taka rozmowa jaka słyszycia, po polsku, rozmowa prosta pani, my tak nie powemi jak już gramatycznie* [Tokia lenkų kalba, kurią girdite, kalba paprasta, mes jau taip nepasakytume gramatiškai teisingai] (Turmantas). *Pa polsku mówim, tak dzie ruska słowa, dzie litewska, dzie polska jaka, nu taka miesna polska ruzmowa* [Lenkiškai kalbam, tai žodžiai čia rusiški, čia lietuviški, čia lenkiški, na, tokia maišyta lenkų kalba] (Čepuliškės). Savo kalbą lygina su Lenkijoje vartojama kalba: *Jego żona czysta Kaszubka była, on`a przyjechałszy była dwa razy, to wecie, ja nie rozumjała. A Boże moj miły, przyjechała, nu ona mówi do mnie, nu ja nic nie rozumi. Mówia, ajej, bratowa, ja nic nie rozumiem, nu nic, ona taki akcent czysty polski, że prosto nie moga* [Jo žmona gryna kašubė buvo, atvažiavusi ji buvo du kartus, tai žinot, aš jos nesupratau. O, Dieve mano mielas, atvažiavo, na, ir sako man, na, o aš nieko nesuprantu. Sakau, ojej, broliene, aš nieko nesuprantu, na, nieko, ji tokiu grynu

lenkišku akcentu kalbėjo, kad aš paprasčiausiai negalėjau] (Meikštai). Kita informantė apibūdina save kaip „maišytą“: *Ja już bardzo pa polsku nia moga rozmawiac, nie umiam. My take miaszane, jezeli da Polskaj pajechać, to już trudno zmówic sa, my miaszancy* [Aš jau nebelabai galiu susikalbėti lenkiškai, nebemoku. Mūsų kalba maišyta, į Lenkiją nuvažiavus tai jau sunku būtų susikalbėti, mūsų kalba – maišyta] (Andrelėnai).

4. Jie dailiai kalbėjo, kaip ir mes kalbame

Užduodami tuos pačius klausimus apie vartojamą kalbą Vilniaus regiono gyventojams, gavome visiškai skirtingus atsakymus. Nė vienas informantas nesuabejojo, kad šneka tikra lenkų kalba, neapibūdino jos kaip netaisyklingos arba su gramatinėmis klaidomis, žargoniškos. Be jokios abejonės savo kalbą vadino lenkų kalba, o save – lenkais. Apibūdindami šlėktos luomą bei jų kalbą, sakė: *Oni delikatnie rozmawiali, tak jak my właśnie rozmawiamy, trocha nie tam jak Polacy tam w Polsce, ale na polskim jenzyku rozmawiali* [Jie dailiai kalbėjo, būtent, taip, kaip ir mes kalbame, truputėlį ne taip, kaip kalbama Lenkijoje, bet vis dėlto lenkiškai kalbėjo] (Nemenčinė). Tik Baltarusijos pasienio gyventojai retkarčiais abejojo dėl vartojamos kalbos taisyklingumo: *Tutaj też nie jest taka czysta polska rozmowa, też gruba rozmowa. O jak pani rozmowa prosto miło słuchać, ciż ja tak powiem. Tutaj ni to po prostemu mówio, ni to po polsku czysto mówio* [Čia taip pat ne gryna lenkų kalba šnekama, tokia stačiokiška kalba. O jūsų kalbos tiesiog miela klausytis, aš tik taip pasakysiu. Čia nei tai gudiškai kalbama, nei tai grynai lenkiškai] (Magūnai). Pokalbiai apie lenkų kalbą vyko diskutuojant dėl šios kalbos išlikimo. Paprastai informantai pasakoja apie pastangas siekti mokslo lenkų kalba: *Szkoła była odrazu w polskim jenzyku. Na polskim jenzyku ona musi była do jakiego pińdzisientego, potym zrobili na rosyjska, po rosyjsku chodzili do szkoły, to ja pierwsza i druga kończyłam po polsku, trzecia, czwarta po rosyjsku i pionta po rosysku. A potym i znowu szósta-siódma ja po polsku uczyła sie. A wnuk mój chodził do rosyjskiej, jak odkryli ta Litwa, zaczęli te szkoły polskie, ruskie i litewskie robić, on poszedł do polskiej, odrazu w szóstej klasie i posz`ed do polskiej* [Mokykloje iš pradžių mokė lenkiškai. Mokė lenkų kalba iki kokių penkiasdešimtų, vėliau padarė rusų kalba, tada mokėmės rusiškai, tai aš pirmą ir antrą klasę baigiau lenkiškai, trečią, ketvirtą – rusiškai ir penktą – rusiškai. O vėliau ir vėl šeštoje – septintoje mokiausi lenkiškai. O mano anūkas mokėsi rusų kalba, kai ta Lietuva atidarė lenkiškas, rusiškas, lietuviškas mokyklas, jis nuėjo į lenkišką mokyklą, iš karto į šeštą klasę lenkiškoje mokykloje] (Karkožiškės). Netgi buvo pasakyti griežtesni žodžiai, ginant lenkų kalbą ir lenkišką tapatybę: *Jak zrobiła sie ta Litwa już swobodna, ludzi poprzelenkali sie, powyrzekali sie swoich języków i przeszli na litewski język. Ja mówia, czemu wy takie głupie ludzi, swego języka wyrzekacie sie. Tak to bardzo prendko i nacjonalność ta swoja stracisz i dzieci beńdzie na takim języku, a matka z ojcem na takim i co to za rodzina* [Kai susikūrė jau ta laisva Lietuva, žmonės įsibaimino, išsižadėjo savo kalbos ir visi ėmė kalbėti lietuviškai. Aš ir sakau,

kodėl jūs tokie kvaili, žmonės, kodėl išsižadate savo kalbos. Taip juk labai greitai galima ir savo tautybę prarasti, ir vaikai kalbės viena kalba, o motina su tėvu kita, tai kokia čia bus šeima] (Karkožiškės). Čia tvirtinama, kad nuo senų senovės čia kalbėta lenkiškai ir kad dauguma vyresnės kartos gyventojų iki šiol visai nemoka lietuvių kalbos: *Nu mieszkali tu przeważnia Polacy, tutaj tylko. Jak to mówio w Litwie, życie i nic nie rozumiecie. A już po litewsku nauczyć sia, gdzie już, nie ma co i mówić* [Na, daugiausia gyveno čia lenkai, vien tik. Ir, kaip sakoma Lietuvoje, gyvenate ir nieko nesuprantate. O jau lietuviškai išmokti, kur ten, nėra net apie ką ir kalbėti] (Magūnai). *My tylko wiedzieli, że jest Litwa, ale litewskiego języka nikt nie słyszał.* [Mes tik žinojome, kad yra Lietuva, bet lietuvių kalbos niekas negirdėjo] (Čerėnai). Kai kurie netgi ne žino, iš kur čia esama lietuvių: *A raniej u nas nie było Litwiniów. A teraz pojawili sie, a skond oni poprzyjeżdżawszy, a Pam Bóg jich wie, nie moga ja pani tak wyjaśnić* [O anksčiau pas mus lietuvių nebuvo. O dabar atsirado, bet iš kur jie yra atvažiavę, vienas ponas Dievas žino, negaliu jums paaiškinti] (Pabarė). Paprastai tose vietovėse, kuriose gyventojų daugumą sudaro lenkai, lietuviai greitai išmoksta kalbėti lenkiškai ir sugeba su jais susikalbėti: *Choć chto po litewsku tutaj jest, to zwróciś sie, to po polsku rozmawia. Widzi, u nas wszystkie, nu jeżeli para osób, to już muszo tak razem w kompanii...pani* [Nors kad ir lietuviškai kas kalba, kai pakalbini, tai lenkiškai visi kalba. Matot, pas mus visi [lenkiškai kalba], na, nebent vienas, tai jau turi kartu kompanijoje ... ponia] (Pabarė).

Vilniaus regiono gyventojai jaučia savo lietuviškas šaknis, tačiau pripažįsta save Lietuvos lenkais, tuo pačiu išreikšdami priklausomybę dėl dvigubos tapatybės: *Kurkulionis, moja nazwiska to jest litewskie, dlatego że ja, moje dziewockie nazwisko Bernatowicz, ja wyszła zamonż w sośsiedniej wiosce za Kurkulionisa, monż też był Polak, też po litewsku nie umiał, ale mego męża dziadak czy pradziadak był Litwin, mego męża mama nawet po polsku rozmawiać nie umiała, też była Giniejczanka Litwinka. Ale on tut urodził sie, w Polakach wyhodował sie i on sam Polak liczył sie, i on po polsku umiał, ale naz’wisko, widzi, Kurkulionis, litewskie* [Kurkulionis, mano pavardė yra lietuviška, todėl, kad aš, mano mergautinė pavardė buvo Bernatovič, aš ištėkėjau už Kurkulionio iš gretimo kaimo, vyras taip pat buvo lenkas, lietuviškai taip pat nemokėjo, bet mano vyro senelis ar prosenelis buvo lietuvis, mano vyro mama netgi nemokėjo lenkiškai, irgi buvo lietuvė iš Gineičių. Bet jis čia gimė, užaugo pas lenkus ir pats save lenku laikė, ir lenkiškai mokėjo, bet pavardė, matot, Kurkulionis, lietuviška] (Pajuodupė). Vietiniai gyventojai nejaučia grėsmės dėl šiose apylinkėse po karo apsigyvenusių lenkų iš Baltarusijos, anaiptol, nes itin gerai sugeba juos identifikuoti, o skiriamasis kriterijus yra kalba: *I to wo co z Białarusi przyjechawszy oni też mówio, że my Polaki, ale oni rozmawiają na białaruskim języku, nie po naszymu mówio. Po polsku oni nie mówio, to już rzadko kiedy wyjdiesz z nimi i oni mówio po polsku. A te chtëre nasze, to wszystko Polacy. Rozumiejo i mówio po polsku* [Va tie, kurie iš Baltarusijos atvykę, taip pat sako, kad jie lenkai, bet jie kalba

baltarusiškai, ne mūsiškai. Lenkiškai jie nekalba, tai jau retai ir matysi juos kalbančius lenkiškai. O tie, kurie mūsiškiai, tai visi lenkai. Supranta ir kalba lenkiškai] (Karkožiškės).

5. Suskaidyta ar daugiakultūrė?

Kaip matyti iš pateiktų ištraukų, tautinės tapatybės pripažinimas ir didžiavimasis savo gimtąja kalba yra glaudžiai susijęs su kalbos puoselėjimu, rūpinimusi jos taisyklingumu. Kuo stipresnis tautinės tapatybės jausmas ir kuo labiau išsivysčiusi kalbinė savimonė, tuo taisyklingesnė kalba. Paprastai tai nulemia aukštas tarmės statusas, jos išskyrimas iš kitų paraleliai vartojamų kalbinių kodų (mūsų atveju – lietuvių, rusų, gudų). Specialiojoje literatūroje galima rasti daugybę skirtingų terminų, apibrėžiančių įvairią ir tuo pačiu panašią tautinę savimonę, būdingą kultūrų ir kalbų sankirtos gyventojams. Žmogaus, gyvenančio tokioje aplinkoje, tautinė savimonė dažnai apibūdinama kaip nestabili, neapibrėžiama, „vietinė pasirinktinai“ (Engelking, 2000, 21), ambivalentiška, bivalentinė (Kłoskowska, 1996, 129), išsklaidyta, suskaidyta (Nikitorowicz, 1995), daugiakultūrė (Smułkowa, 2000, 90–100). Panašių tautinės tapatybės pasireiškimo būdų galima aptikti Kauno, Zarasų ir iš dalies Ignalinos rajonuose. Šiuos reiškinius tikriausiai būtų galima pavadinti tautinės tapatybės nykimu, kadangi lenkiškumas nustoja egzistuoti kalbai neatliekant pagrindinės – komunikacinės – funkcijos. Be to, šioje teritorijoje išnyksta lenkų kalbos simbolinė funkcija – kalba praranda šlėktos luomo, protėvių kalbos, visuomenės aukštą kultūrą rodančios kalbos statusą. Atrodytų, kad kalbos simbolinė funkcija nėra pati svarbiausia, o asmenys, kuriems praeities simboliai yra svarbūs, patys gali visiškai nevartoti tos kalbos – užtenka bent būti girdėjusiam apie dainas, maldas ir literatūros kūrinius (Zielińska, 2003, 104), tačiau laikui bėgant šie simboliai taip pat išnyksta. Šiandien tikriausiai neatsirastų tokios jėgos, kuri galėtų sustabdyti lenkų kalbos nykimą daugelyje buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijų.

Išskirtinį Vilniaus regiono fenomeną galima paaiškinti tuo, kad čia yra išsaugotas klasikinės objektyvių ir subjektyvių tautinės savimonės determinantų rinkinys. Vienas svarbiausių determinantų yra kalba, atliekanti labai svarbią visuomeninę funkciją. Su kalba siejami išsaugoti prisiminimai apie lenkišką kilmę, apie identifikaciją su senelių ir prosenelių kilme. Svarbiu determinatu, siejamu su lenkiškų šaknų savimone, išlieka teritorinis valstybinis kriterijus. Informantai ne kartą pabrėžė, kad šių teritorijų gyventojai yra lenkai, kadangi, jų manymu, čia buvusi Lenkija. Kitas veiksnys vadinamas valentingumu arba kultūrizacija, kuris pasireiškia ne tik tautinės kultūros išmanymu, bet ir aktyviu dalyvavimu bendruomenės visuomeniniame kultūriniame gyvenime. Ne tik Vilniuje, bet ir visuose didesniuose Vilniaus regiono miesteliuose yra susibūrę lenkiški tautiniai kolektyvai, švenčiamos lenkiškos šventės, laikomasi papročių, veikia teatrai, jaunimas susitinka sąskrydžiuose ir skautų organizacijose.

Literatūra

- Engelking A., Golachowska E., Zielińska A., 2008, Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza. Uwagi wprowadzające. – *Tożsamość-Język-Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa, 7-24.
- Czajkowski A., Ładykowski P., 1993, Tożsamość społeczności polskojęzycznych na północnych obszarach Łaudy. – *Polska sztuka ludowa. Konteksty*, 58-65.
- Engelking A., 1996, Nacje, to znaczy grupy religijne. O wynikach etnograficznych badań terenowych na Grodzieńszczyźnie. – *Kultura i Społeczeństwo*, XL, nr. 1, 109-139.
- Engelking A., 2000, Tożsamość „tutejsza” na wielojęzycznym pograniczu. Spostrzeżenia na przykładzie parafii nackiej. – *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok, 17-23.
- Engelking A., 2008, Kim jest „człowiek pogranicza”? Uwagi o tożsamości z perspektywy badacza i z perspektywy podmiotu – przykład białoruski. – *Tożsamość-Język-Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa.
- Kabzińska-Stawarz I., 1999, Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości narodowej Polaków na Białorusi. – *Acta Baltico-Slavica*, XXIV, 207- 218.
- Karaś H., 2001, O sytuacji języka polskiego na tzw. obszarze smołwieńskim na Litwie. – *Prace Filologiczne*, XLVII , 267-292.
- Kłoskowska A. ,1996, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa: PWN.
- Mróz L., 1993, Syndrom pogranicza. Uwagi na temat świadomości etnicznej. – *Polska sztuka ludowa. Konteksty*, 51-57.
- Nikitorowicz J., 1995, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok: Trans Humana.
- Sawaniewska-Mochowa Z., Zielińska A., 2007: *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Smułkowa E., 2000, Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego? –*Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok, s. 90-100.
- Smułkowa E. 2002, Tożsamość a tolerancja na Białorusi. – Smułkowa E., *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa: WUW, 509-517.
- Straczuk J., 1999, *Język a tożsamość człowieka w warunkach społecznej wielojęzyczności. Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa: WUW.
- Zielińska A., 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa: SOW.
- Zielińska A., 2003, Czy polszczyzna północnokresowa ma szanse przetrwania? (w świetle koncepcji dyglosji i żywotności etnolingwistycznej „Ethnolinguistic Vitality”). – *Acta Baltico-Slavica*, XXVII, Warszawa, 97-109.

**WHO AM I AND WHAT MY LANGUAGE IS?
DETERMINANTS OF THE NATIONAL CONSCIOUSNESS IN POLISH
NARRATIVES IN LITHUANIA**

The article discusses the determinants of the individual's ethnic self-identification in multinational society, under the conditions of multilingualism and multiculturalism. The so-called *national consciousness*, when the individual endeavours to answer the question "who am I?", is investigated. The investigator only documents *the sense of national identity* without influencing its content. The paraphrases of the representatives of the Polish-inhabited land in Lithuania give background for this investigation. As the results of researches show, it is the language itself that determines ethnic self-identification. Though such determinants, as – the Polish genealogy, historically understood territorial dependence, culturalization, – are also mentioned.

Key words: ethnic identity, multilingualism, multiculturalism, the Polish minority in Lithuania